

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

30 04 2024

м. Київ

№ 1072

Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти

Відповідно до пункту 8 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 02 грудня 2022 року № 1090, урахувавши службову записку генерального директора директорату шкільної освіти Ігоря Хворостяного від 19.07.2024 № 4/387-вн-24,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти, що додаються.
2. Директорату шкільної освіти (Хворостяний І.) забезпечити оприлюднення концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України.
3. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра Сташківа А.

Міністр

Оксен ЛІСОВИЙ

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і
науки України
30 04 24 № 10702

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

ЗМІСТ

Вступ

А. Чим зумовлена потреба реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти

Б. Шкільна історична освіта: сучасний стан і виклики

I. Мета і завдання історичної освіти в системі загальної середньої освіти

II. Організація та структура курсу історії в системі загальної середньої освіти

А. Концентричний підхід до навчання/вивчення історії

Б. Загальноосвітній і профільні історичні курси

III. Зміст історичної освіти в закладах загальної середньої освіти

А. Змістові лінії як основа для формування ключових компетентностей

Б. Змістове наповнення за освітніми циклами

В. Проблемно-тематичний підхід до організації навчального матеріалу

Вступ

Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти (Далі – Концептуальні засади) узгоджуються з положеннями таких нормативно-правових актів: Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»; Закону України «Про освіту»; Закону України «Про повну загальну середню освіту»; Закону України «Про вищу освіту»; Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про освіту”» щодо вдосконалення науково-методичного забезпечення освіти та якості навчальної літератури»; Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про використання політичним режимом російської федерації ідеології

рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»»; Концепції «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 року №10); Концепції педагогічної освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 року № 776); Державного стандарту початкової освіти (постанова Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 року № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 688); Державного стандарту базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898); Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 грудня 2020 року № 2736); Професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 березня 2021 р. № 610); Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників (постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800).

А. Чим зумовлена потреба реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти

24 лютого 2022 року з широкомасштабним вторгненням російського війська в Україну розпочався вирішальний етап російсько-української війни, а водночас новий етап глобальної історії, що викликає разючі зміни в українському суспільстві, у геополітичній та культурній ситуації в Європі та всьому світі. Героїчна боротьба проти росії, захист українським народом ціною неймовірних зусиль і своїх життів принципів демократії, свободи та справедливості перетворили Україну з периферійної держави на одного з провідних суб'єктів світової політики. Ця боротьба по-новому віддзеркалила особливості та суперечності міждержавних відносин та водночас посилила прийняття світовим співтовариством загальнолюдських цінностей. Війна з росією врешті остаточно підкріпила чітку геополітичну орієнтацію України – на євроатлантичний напрям розвитку. Наразі Україна впевнено прямує до Європейського Союзу (ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Війна також помітно вплинула на процеси, які відбуваються в українському суспільстві, і передусім це стосується процесу увиразнення й консолідації української політичної нації. Хоча цей рух не припинявся впродовж усього періоду незалежності і навіть подекуди розвивався по висхідній, він значно прискорився та досяг свого апогею саме під час російсько-української війни.

Упродовж понад тридцятирічного періоду незалежності в українському суспільстві не було настільки потужної єдності щодо питань мови, історичної пам'яті, церкви та проєвропейської орієнтації.

Як ніколи, згуртовані в обороні державної незалежності, національної ідентичності, громадяни України повсякденно і повсякчасно демонструють потужні стратегії виживання та спротиву, а головне – здатність дивитися та рухатися вперед. У цих умовах українській освіті, передусім історичній, належить реагувати й відповідати на низку політичних, економічних, соціальних і культурних викликів, що зумовлені:

- увиразненням та консолідацією української політичної нації;
- появою нових технологій та швидким накопиченням інформації;
- геополітичними змінами та зростанням міжнародних позицій України;
- зростанням соціальної мобільності в глобальному масштабі;
- піднесенням ролі особистості, новими можливостями для самоствердження та самовираження людини.

Сьогодні, попри війну, що триває, настав час упроваджувати зміни, які визначатимуть наше майбутнє протягом наступних десятиліть. Реформа української історичної освіти, що є базовим складником національної безпеки держави, відіграє ключову роль у формуванні світогляду, безперечно, має першорядне значення. Пропонований проєкт Концептуальних засад – один із важливих елементів реформи.

Б. Шкільна історична освіта: сучасний стан і виклики

1. Невідповідність між навчальним часом, обсягом навчального матеріалу та очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності.

У сучасній школі труднощі з узгодженням навчального часу, обсягу навчального матеріалу та очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності зумовлені насамперед практикою представлення національної та зарубіжної історії як окремих хронологічно вибудованих деталізованих оповідей. Змістові теми навчальних програм спрямовані на вивчення учнівством надмірного за обсягом фактографічного матеріалу. Перевантаженість новими фактами, поняттями та готовими узагальненнями обтяжує, а то й унеможлиблює їх засвоєння впродовж часу, визначеного в типових освітніх програмах. Зміст навчального матеріалу опрацьовується в сучасній школі переважно на рівні запам'ятовування окремих, здебільшого розрізнених, фактів-подій. Для виконання завдань, що передбачають критичний аналіз джерел, систематизацію фактів, історичну оцінку діячів, обґрунтування своїх інтерпретацій історичних подій навчального часу бракує. Навчання / вивчення історії недостатньо зорієнтоване на формування та розвиток наскрізних умінь, предметних умінь і навичок, зокрема всебічне осмислення історичного змісту.

Для забезпечення відповідності між навчальним часом, обсягом навчального матеріалу та очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності учнівства необхідно:

- усунути дублювання, перевантаження обсягом та дроблення результатів навчально-пізнавальної діяльності в державних стандартах базової та профільної середньої освіти;

- зміст історичного матеріалу добирати на основі принципу вікової (психофізіологічної) відповідності, із урахуванням пізнавальних можливостей учнівства;

- відмовитися від представлення історії як безальтернативного лінійного (хронологічного) процесу в розрізі двох окремих предметів: всесвітньої історії та історії України;

- перейти до єдиного загальноосвітнього україноцентричного курсу «Історія» (інші можливі назви: «Історія: Україна і світ», «Історія України і світу»);

- забезпечити дотримання змістової цілісності та завершеності єдиного курсу історії на кожному рівні повної загальної середньої освіти відповідно до законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», державних стандартів початкової, базової та профільної середньої освіти;

- тематику єдиного загальноосвітнього курсу історії укладати з урахуванням внутрішньої інтеграції історичного матеріалу.

2. Проблемні питання у змістовому наповненні навчальних текстів і підходи до їх розв'язання.

Однією з виразних вад сучасних навчальних текстів є спроба поєднати анахронічну схему історичного процесу з низкою новацій – результатів значного історіографічного поступу й актуальних суспільних потреб. Механічне додавання нового за умови домінування старих пояснювальних схем створює труднощі з адекватним логічним представленням минулого. Схема історичного процесу, що лежить в основі навчального матеріалу, наскрізь лінійна і телеологічна: герої української історії підпорядковані головній меті – рухові до створення незалежної державі, водночас достатньо не враховуються соціальні та культурні особливості певних періодів.

Ключовим для послаблення лінійного нарративу має стати уведення матеріалу, пов'язаного з антропологічним поняттям «культура» – цінностей та настанов певного періоду, що опосередковували поведінку людей. Відповідно, великої ваги набуває оповідь про повсякденні практики – зв'язки (владні, групові, сусідські, родинні) підтримки, форми ворожості й примирення, міжстанові контакти, співіснування з тими групами, які належали до «інших» в різні періоди історії (етнічні, релігійно-конфесійні та інші спільноти). Саме цей досвід

співжиття творив той особливий тип культури, який ми нині називаємо українським.

На сьогодні принципового значення набирає питання: «Ким ми є?» (через розуміння того, як українці формувалися в націю). Тому в центрі має бути розмова про ідентичності українців у різні періоди історії та про те, як множинність / мінливість уявлень про себе в минулому перетворювалася на «ми – народ поза кордонами імперій» у час творення модерних націй. Водночас розмова про минуле має орієнтуватися на формування в учнівства певних норм співжиття – поваги до іншого, прийняття чужої позиції та вміння вести діалог. У такій розповіді потрібно знайти місце для всіх народів, які проживали на території нинішньої України. Такий підхід має прибрати «клаптиковість» у чинних модельних навчальних програмах, підручниках, посібниках, де історія різних народів нинішньої України відображується окремо.

Загалом же навчальні тексти повинні бути зорієнтовані на домінування саме україноцентричного підходу: політичний українець, незалежно від етнічної належності, обирає мову, культуру та історію народу, якому Україна передусім завдячує своїм існуванням, адже глобалізація не стирає національних кордонів.

Сучасна схема української історії, навколо якої вибудовувалося минуле, вимагає уведення в оповідь кількох контекстів. Це передусім матеріал, пов'язаний з державами, куди входили українські землі. Важливо, аби учнівство осмислювало українські історичні процеси в зіставленні й порівнянні з європейськими і всесвітніми. Це осмислювання має спиратися на тезу, що майже всі державні утворення, які існували на українських землях, створювалися і керувалися за безпосередньої участі руських (українських) еліт. Включеність української історії в європейську і світову є конче необхідною також з огляду на неможливість пояснити низку явищ у відриві від загальних процесів. Водночас, наголошуючи на включеності України передусім до європейського простору, варто зважати на присутність у ній як західних, так і східних рис і впливів. Нову роль варто визначити й для історії дипломатії, зокрема феномену «культурної дипломатії», оприявленому в міграціях інтелектуалів і митців.

3. Виклики інтеграції історичної та громадянської освіти.

Попри поступове й доволі успішне впровадження світових та вітчизняних практик громадянської освіти в базовій школі, вона сприймається як традиційний окремий курс суспільствознавства або позауроквої діяльності учнів. Водночас вивчення минулого в поєднанні з освітою з прав людини, освітою для демократичного громадянства, сталого розвитку та миру відкриває значні можливості для розуміння історичних витоків демократії, ідеї прогресу, соціальної справедливості, громадянської солідарності та національної єдності.

Вивчення будь-якої епохи, історичного явища чи процесу дає змогу учнівству пізнавати ключові явища суспільного життя в їх динаміці: конфлікти

та їх витoki, причини появи авторитаризму, тоталітаризму та інших антидемократичних політичних режимів, протестні рухи та їх спрямованість, прояви людської гідності та людяності в екстремальних умовах, становлення людських прав і свобод, демократичних інститутів, найвпливовіші суспільно-політичні ідеї, взаємовпливи локального і глобального тощо.

Громадянознавчі наголоси у вивченні школярами історії, передусім щодо відповідального ставлення до своїх прав і обов'язків, усвідомленої діяльності на захист та утвердження демократії, виконання свого конституційного обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, мають бути увиразнені на всіх циклах загальної середньої освіти, а не з'являтися в освітній програмі формально чи епізодично у відриві від реальній суспільного життя в Україні і світі, як і практики шкільного життя (зокрема, діяльності учнівського самоврядування). Інтегрований підхід до історичної та громадянської освіти так само потребує підкріплення ресурсом навчального часу, відповідної підготовки вчительства всіх циклів навчання, підготовки авторських колективів та експертного кола навчальної літератури, переосмислення змісту та форм його представлення.

4. Потреба в осучасненні програм підготовки / перепідготовки вчительства.

Якість професійної підготовки вчителів історії є одним із ключових чинників упровадження необхідних змін у навчанні історії в школі. Забезпечити зростання професійної компетентності педагогів варто через осучаснення змісту освітніх програм підготовки майбутніх вчителів, а також системи підвищення кваліфікації з урахуванням актуальних вимог до сучасної шкільної історичної освіти: знання сучасної методології історії, новітніх досягнень української та світової історіографії, уміння ефективно використовувати різноманітні педагогічні технології, у тому числі інформаційно-цифрові, здатність забезпечувати учнівство взаємовпов'язаними і взаємопідсилювальними знаннями та вміннями, соціальними навичками та системою ставлень і цінностей.

I. Мета і завдання історичної освіти в системі загальної середньої освіти

Мета історичної освіти – формування засобами історії національної та культурної ідентичності; виховання патріотизму, громадянської відповідальності; утвердження цінностей людського буття, зокрема цінності свободи / вільної особистості, демократії, суспільної злагоди, заснованої на повазі до різних поглядів, звичаїв і культур, релігій, та потреби їх захищати; формування готовності людини до змін, (пере)осмислення соціального досвіду і творення образів майбутнього.¹

¹ Метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості здобувача освіти через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між світовими,

Ця мета конкретизується в комплексі завдань історичної освіти, з яких пріоритетними є:

- формування умінь мислити критично та системно, міркувати логічно, діяти творчо, знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей;
- прищеплення основ історичного світогляду, зокрема вміння бачити минуле під різним кутом зору, розрізняти історичний факт і судження;
- ознайомлення з основними політичними, економічними, соціальними та культурними тенденціями розвитку України та світу в минулому і тепер;
- представлення основних періодів історії України як суголосних із відповідними періодами європейської історії;
- відображення ключових подій, явищ та процесів історії України та світу крізь призму викликів і суспільних відповідей на них;
- накопичення соціального досвіду, увиразнення наскрізних ліній із минулого як інструмента для аналізу та пояснення сучасних подій і проектування майбутнього;
- установлення на основі різних джерел і видів інформації достовірних фактів з метою прийняття відповідальних ефективних рішень;
- демонстрування можливостей (зокрема, значущості ціннісних ставлень) для самореалізації / самоствердження людини тепер і в майбутньому.

II. Організація та структура курсу історії в системі загальної середньої освіти

A. Концентричний підхід до навчання / вивчення історії.

1. Світовий досвід організації навчання історії в системі загальної середньої освіти.

У школах більшості країн Європи та Північної Америки навчання історії відбувається в розрізі трьох етапів: на першому (пропедевтичному) переважає країнознавчий підхід із вивченням елементів географії, історії, фольклору своєї країни / рідного краю; під час другого, – коли ученицям / учням під силу усвідомлювати просторові, часові, причинно-наслідкові та генетичні зв'язки, навчання історії спрямовується на формування відносно цілісного образу минулого, у якому національна історія представлена в контексті світової; на третьому етапі, що припадає на старші класи, зміст (уже опанований у вимірах

загальноукраїнськими та локальними процесами; усвідомлення своєї належності до української нації як частини європейської спільноти; формування української громадянської ідентичності як належності до України, активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права. (Державний стандарт профільної середньої освіти. Проект).

історичної хронології, географічного і соціального просторів) пропонується в проблемному викладі.

Чітке виокремлення цих трьох етапів становить сутність концентричного підходу до навчання історії. Принцип концентрів, який використовується в більшості держав ЄС, забезпечує повторюваність і поступову «зануреність» у проблему для здобувачок / здобувачів освіти різного віку. У межах кожного концентру залежно від цілей та завдань практикується лінійне (хронологічне), блоково-модульне (проблемно-тематичне, тематичне) або змішане структурування матеріалу. Концентричний підхід переважно реалізується в єдиному курсі історії (без поділу на вітчизняну і всесвітню), який дає змогу розглядати події національної історії у тісних взаємозв'язках із загальноєвропейськими та світовими процесами.

2. Трансформації в організації освітнього процесу в Україні. Концентри історичної освіти (у розрізі рівнів та циклів повної загальної середньої освіти).

Суспільні трансформації зумовлюють необхідність структурних і змістових змін у навчанні / вивченні історії в закладах загальної середньої освіти України. Раціональною відповіддю на ці виклики стане запровадження концентричної структури історичної освіти, єдиного загальноосвітнього курсу історії та реалізація проблемно-тематичного підходу до формування його змісту. Це сприятиме щораз глибшому осмисленню (з досягненням певної повноти) сутності історичних подій, явищ і процесів.

Спираючись на статтю 12 Закону України «Про освіту», статтю 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту», державні стандарти початкової, базової, профільної середньої освіти навчання / вивчення історії належить організувати за такими конценраами:

- перший цикл початкової освіти – адаптаційно-ігровий (1–2 роки навчання). З історії – інформаційно-ознайомлювальний – 1–2 класи (реалізується на основі принципу внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції змісту), який пропонує найзагальніші відомості про людину, родину, громаду, рідний край, Україну як державу;

- другий цикл початкової освіти – основний (3–4 роки навчання). З історії – інформаційно-фрагментарний – 3–4 класи (реалізується на основі принципу внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції змісту), який у белетризованому вигляді пропонує найважливіші сюжети історії України, про Україну в Європі та у світі;

- перший цикл базової середньої освіти – адаптаційний (5–6 роки навчання). З історії – пропедевтичний сюжетний – 5–6 класи (по 2 год на тиждень для кожного класу), який спирається на історичні відомості, здобуті в початкових класах, готує до вивчення систематичного курсу історії та представляє значущі сюжети історії України і світу від найдавніших часів до сьогодення;

– другий цикл базової середньої освіти – базове предметне навчання (7–9 роки навчання). З історії – проблемно-тематичний (зі збереженням хронологічно-подієвої логіки) – 7–9 класи (по 3 год. на тиждень у 7 і 8 класах і по 4 год. – у 9 класі), який представляє основні події історії України і світу відповідно до історично-культурних періодів;

– перший цикл профільної середньої освіти – профільно-адаптаційний (10 рік навчання) і другий цикл профільної середньої освіти – профільний (11–12 роки навчання). З історії – профільний проблемно-тематичний – 10, 11–12 класи (3 год. на тиждень для профільно-адаптаційного 10 класу; по 3 год. на тиждень для 11–12 класів неісторичних профілів; по 6 год. на тиждень для 11–12 класів історичного профілю), який представляє історію України і світу через основні явища і процеси від найдавніших часів до сьогодення і реалізується через взаємодію єдиного загальноосвітнього та спеціальних (відповідно до профілю) курсів.

Важливо, щоб історична освіта, яку здобули учениці / учні в закладах загальної середньої освіти, мала продовження на наступних рівнях навчання. З цією метою є бажаним, зокрема, відновлення узагальнювального курсу історії України як обов'язкового в закладах фахової передвищої та вищої освіти.

Б. Загальноосвітній і профільні історичні курси.

1. Переоцінка всесвітньої історії з огляду зв'язків із історією України та потреба запровадження єдиного загальноосвітнього курсу історії.

Під впливом російсько-української війни та пов'язаних із нею трансформацій міжнародних відносин Україна опинилася в епіцентрі геополітичних процесів. Це спонукає до виразнішого погляду на історію України як невід'ємного складника європейської та загалом світової історії. У системі загальної середньої освіти такий підхід має бути реалізований шляхом запровадження єдиного загальноосвітнього курсу історії, ключовим виміром якого буде взаємодія України і світу в історичній ретроспективі.

Сучасні обставини вимагають пріоритетного залучення в зміст історичної освіти таких сюжетів світової (насамперед європейської) історії, які, з одного боку, мали вирішальний вплив на перебіг подій в Україні, а з іншого – здатні сьогодні показати, як Україна представлена у світі, яким є внесок українства в загальний культурний / цивілізаційний поступ людства. Таким чином курс «Історія» (інші можливі назви: «Історія: Україна і світ», «Історія України і світу») зможе наблизити освіту до сучасних наукових інтерпретацій минулого та розширить саме поняття «історія України».

Перевагами єдиного загальноосвітнього курсу історії для учнівства будуть розширені можливості: розпізнавати себе в спільноті (від громади до світу); вишпекати свою національно-культурну ідентичність (зокрема, через зіставлення

і порівняння); пізнати й зрозуміти себе, своє оточення, рідний край і світ; усвідомити розмаїття та єдність, взаємозалежність світу, сформувані почуття співпричетності та відповідальності; повніше уявити реальні ситуації та побачити інформаційне поле, з яким доведеться зіткнутися в житті; усвідомити зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім; побачити історичне знання як цілком практичну потребу; сформувані понятійний апарат, необхідний для систематичного вивчення та розуміння історії.

Єдиний загальноосвітній курс історії надасть додаткові переваги також для вчителів, як-от: можливість керувати навчальним процесом, ефективно використовуючи години навчальних занять; зосередитися на основних питаннях змісту; зробити навчання історії змістовно та інтелектуально наповненішим; швидше досягати навчальних цілей, тобто реалізовувати компетентнісний підхід; вивільнити час для обговорень і виконання учнями / учнями практичних завдань, зокрема для реалізації навчальних проєктів; диференціювати навчання відповідно до зацікавлень учнівства; оперувати повнотою власних знань і досвіду.

2. Історія та громадянська освіта: історичний матеріал як джерело для пізнання загальнолюдських, європейських демократичних і національних / громадянських цінностей.

Розширення тематичних і просторових контекстів української історії, осмислення з української перспективи сюжетів світової історії дасть змогу повніше реалізувати громадянськознавчий потенціал історичної освіти. З погляду ключової громадянської компетентності навчання історії належить спрямувати на набуття учнівством досвіду захисту демократії, прав і свобод людини, співжиття в суспільстві та організації співдіяльності, на формування умінь робити виражені висновки й ефективно планувати майбутнє. Актуалізація громадянськознавчої тематики безпосередньо через історичний матеріал сприятиме реалізації одного з базових призначень історії – як школи поведінки людини в суспільстві. Цього можна досягнути, якщо під час добору навчального матеріалу з історії надавати перевагу тим сюжетам минулого, які увиразнюють питання національних і загальнолюдських цінностей, особистої гідності й поваги до інших, захисту прав і свобод, національної ідентичності, громадянської відповідальності, опору насиллю. Особливої актуальності в сучасній Україні набувають питання, пов'язані з історичними основами формування та консолідації української політичної нації.

3. Спеціальні історичні курси для профільної середньої освіти.

У профільній середній освіті (перший – профільно-адаптаційний цикл – 10 рік навчання; другий: профільний цикл – 11–12 роки навчання) важливо, не

втрачаючи з поля зору «історію-ідентичність», підтримати не лише пізнавальні, а й практичні освітні потреби учнівства. Досягти цього можливо способом запровадження поряд із єдиним загальноосвітнім курсом історії низки історичних спеціальних курсів. Основне їхнє завдання – забезпечити поглиблене вивчення як актуальних (суспільно значущих за нинішніх обставин) історичних подій, явищ і процесів, так і проблематики-тематики, зорієнтованої на потреби ринку праці, скажімо, проблем-тем, що відображують історію тієї чи іншої галузей виробництва.

Для профільної освіти доцільним є запровадження спеціальних курсів, таких як, наприклад: історична географія; локальна / регіональна історія; інтелектуальна історія; історія культури; історія етнічних та/або релігійних громад; історія й досвід виживання / протистояння тоталітарним режимам, імперіям під час війн; історія політичних і правових учень, історія державотворення та ін. Для профілів інших спрямувань будуть необхідними спеціальні курси, пов'язані з історією наукових відкриттів, технічних винаходів, фінансів та економіки, збереження довкілля, повсякдення та ін.

III. Зміст історичної освіти в закладах загальної середньої освіти

A. Змістові лінії як основа для формування ключових компетентностей.

1. Основні предметні змістові лінії та предметна компетентність.

Предметні змістові лінії в історії можна розуміти як розгорнуту в часі й просторі послідовність соціально значущих проблем / тем, сюжетів, що в найбільш показовий спосіб увиразнюють зв'язок минулого з теперішнім і дають змогу формувати проекти майбутнього. Предметні змістові лінії в історії – змінні. Вони залежать від конкретних завдань суспільного (політичного, економічного, культурного) розвитку в поточний час. Мета предметних змістових ліній – «сфокусувати» увагу та зусилля вчительства й учнівства на актуальних значущих питаннях.

Компетентнісний потенціал і базові знання, визначені в Державному стандарті базової середньої освіти, спираються на змістові лінії, які надають можливість представити минуле в межах будь-якого історичного часу та простору з акцентом на тому, як будувалися відносини людини і природи, людини і суспільства, людини і світу матеріальних речей, людини і влади та світу уявлень та ідей. Водночас на сучасному етапі й у найближчому майбутньому актуальними змістовими акцентами в початковій освіті, у базовій та старшій школі в межах загальноосвітнього курсу історії мають також бути: «Територіальні та демографічні зміни», «Історія українського націєтворення і державотворення», «Європейські / світові контексти (зв'язки) української історії», «Ідентичність на різних етапах історичного розвитку», «Екологічна

історія», «Соціальні катастрофи (війни, епідемії, голоди, геноциди, техногенні аварії)», «Опір тоталітарним та імперським режимам, протистояння насильству та агресії (зокрема, у контексті російсько-українських відносин)», «Культурно-інтелектуальна історія», «Історія повсякдення та мікроісторія», «Жіноча історія», «Історія України й українства у світі, роль і культурні надбання української діаспори».

Комплексним показником рівня історичної освіти є предметна історична компетентність учнівства, тобто його бажання і здатність пізнавати минуле, заснована на знаннях, уміннях і навичках, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих у процесі навчання. Структурні елементи предметної історичної компетентності – хронологічна, просторова, інформаційна, логічна, аксіологічна мають формуватися шляхом внутрішньогалузевої та міжгалузевої інтеграції змісту загальної середньої освіти.

2. Реалізація наскрізних (інтегрованих) змістових ліній.

Наскрізні (інтегровані) змістові лінії є соціально значущими надпредметними проблемами / темами, досліджуючи та пізнаючи які, учнівство формує уявлення й розуміння про суспільство в цілому, розвиває здатність застосовувати здобуті знання в різних життєвих ситуаціях, вибудовує моделі поведінки. Роль історичної освіти може бути вагомою в реалізації таких наскрізних (інтегрованих) змістових ліній, як громадянська відповідальність, культурна самосвідомість, інформаційне середовище, екологічна безпека і сталий розвиток, цінності й моральність. Навчання / учіння за наскрізними (інтегрованими) змістовими лініями важливо налагодити на основі особистісно та компетентісно орієнтованих, діяльнісного підходів, міжпредметної та внутрішньопредметної інтеграції, у процесі позакласної роботи, функціонування гуртків за інтересами тощо.

3. Роль історичної освіти у формуванні ключових компетентностей.

Перелік ключових компетентностей і наскрізних умінь учнівства зафіксовано в Законі України «Про освіту». На історичні предмети / курси (як і на інші навчальні предмети / інтегровані курси) покладено завдання формування всіх ключових компетентностей і пов'язаних із ними наскрізних умінь. Найбільшою частка історичної освіти є у формуванні ключових громадянської та соціальної компетентностей, пов'язаних із усвідомленням учнівством національних інтересів, непорушності кордонів української держави, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності України в умовах реальних політичних, воєнних, інформаційних та інших викликів. Важливо також засобами історичної освіти формувати ключову культурну компетентність, спрямовану на свідоме збереження та розвиток людиною культури свого народу, повагу до культур інших народів. У процесі навчання історії першочергову увагу

потрібно приділити формуванню комплексу наскрізних умінь, як-от: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

Б. Змістове наповнення за освітніми циклами.

1. Початкова освіта.

У початковій освіті (1–4 роки навчання) змістове наповнення з історії належить спрямувати на зацікавлення учнівства до пізнання минувшини та на загальне інформування про історію, про людину та її спільноти, про рідний край, Україну, Європу і світ. Укладаючи типові освітні програми, створюючи підручники, доцільно поєднати предметні змістові лінії (див. П. А. 1) із відображенням поступу людини і суспільства в хронологічному вимірі, що дасть змогу дотримуватися принципу наступності, завершеності в межах кожного освітнього циклу – адаптаційно-ігрового (1–2 роки навчання) та основного (3–4 роки навчання), підготувати учнівство до здобуття базової середньої освіти.

Адаптаційно-ігровий (інформаційно-ознайомлювальний) курс історії (1–2 роки навчання) має ознайомити учнівство з основними поняттями громадянознавства в історичному контексті. Зміст реалізується способами внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції із застосуванням ігрових активностей. Навчальний матеріал доцільно організувати через базові знання в такій послідовності: «Я – людина», «Я в сім'ї та в родині», «Я в громаді», «Я в рідному краї», «Моя держава – Україна».

Початковий (інформаційно-фрагментарний) курс історії (3–4 роки навчання) має інформувати учнівство про найяскравіші сюжети історії України, про Україну в Європі і у світі. Зміст реалізується способами внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції. Навчальний матеріал доцільно організувати через базові знання в такій послідовності: «Віхи історії України», «Україна в Європі», «Україна у світі».

2. Базова середня освіта.

У базовій середній освіті (5–9 роки навчання) змістове наповнення курсу історії належить спрямувати на зацікавлення і підтримання інтересу учнівства до пізнання минувшини як основи для розуміння сучасності, зокрема на пов'язання вибраних історичних сюжетів з актуальними для учениць / учнів питаннями громадянознавства. Під час укладання модельних навчальних

програм ключовою вимогою повинно стати дотримання змістової цілісності, завершеності в межах кожного освітнього циклу – адаптаційного (5–6 роки навчання) і базового предметного навчання (7–9 роки навчання). Відчутна для учнівства різниця в організації та представленні навчального матеріалу під час переходу від 6 до 7 року навчання дасть змогу увиразнити навчальний поступ, підтримати пізнавальний інтерес до курсу.

Пропедевтичний (фрагментарно-сюжетний) курс історії (5–6 роки навчання) має набути переважно розвивального та виховного характеру, а водночас доступно представляти історію як науку (в тому числі її змістове наповнення в розрізі широких історично-культурних періодів) у систематизованому вигляді. Відбір навчального матеріалу для 5–6 класів належить здійснювати так, щоб засобами історії підтримати та розвинути сформовану в початковій школі позитивну національну (державну і культурну) самоідентифікацію учнівства, ознайомити з основами історії як науки, сформувані уявлення про знакові події української та світової історії, утверджувати суспільні цінності, які ґрунтуються на демократії, принципах свободи, прав людини, верховенства закону.

Цілісність базового курсу історії (7–9 років навчання) досягатиметься розглядом значущих історичних подій і вибраних явищ від найдавніших часів до сьогодення. На цьому етапі доцільно організувати навчальний матеріал через базові знання, що зафіксовані в Державному стандарті базової середньої освіти: людина і природа; людина і світ матеріальних речей; людина і суспільство; людина і влада; людина і світ уявлень та ідей. У хронологічному вимірі навчальний матеріал може бути розподілений так: у 7 класі – первісність, давня і середньовічна історія (від найдавніших часів по XV ст.), у 8 класі – історія нового часу (XVI–XIX ст.), у 9 класі – новітня історія та сучасність (XX – початок XXI ст.). Обов'язковою умовою єдиного загальноосвітнього курсу історії в межах циклу є його україноцентричність і водночас представлення історії України (не менше 2/3 змісту) в широких контекстах європейської та світової історії.

3. Профільна середня освіта.

Основне завдання профільного (проблемно-тематичного) курсу історії в 10 і 11–12 класах – узагальнення і систематизація знань і вмінь з історії та громадянства, набутих ученицями / учнями протягом попередніх років вивчення, перетворення подієвої історії на історію, наділену сучасними сенсами. Зважаючи на те, що профільне спрямування має давати змогу найповніше реалізувати особистісно орієнтований підхід, навчання історії на рівні профільної середньої освіти повинне відбуватися розгалужено – поєднанням основного єдиного загальноосвітнього курсу історії, обов'язкового для всіх учениць / учнів 10 і 11–12 класів, із низкою профільних історичних спеціальних курсів для поглибленого та проблемно-тематичного вивчення окремих історичних

та громадянознавчих питань / сюжетів. В основному курсі змістові пріоритети доцільно спрямувати на поглиблений розгляд історичних явищ і, особливо, процесів із наголосом на історії сучасного суспільства. Історичні процеси, які потребуватимуть пріоритетного системного розгляду в межах основного обов'язкового курсу, – українське націєтворення, державотворення, модернізація та глобалізація.

В. Проблемно-тематичний підхід до організації навчального матеріалу.

1. Добір навчальної інформації: загальні засади.

Зміст навчального матеріалу для єдиного загальноосвітнього курсу історії потребує ретельного добору відповідно до мети і завдань історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Під час розгляду загальних історичних явищ і процесів перевага (не менше 2/3) має надаватися матеріалу з вітчизняної історії, який буде показувати включеність України у світовий / європейський історичний процес і водночас відображати її національну самобутність та особливості розвитку. Увагу також треба приділити таким сюжетам минулого, які дадуть змогу простежити суголосність подій / явищ / процесів української та світової (передусім європейської) історії.

Досягнути цього можливо, якщо пріоритетними критеріями під час добору навчальної інформації будуть: а) спрямованість історичного матеріалу на формування національних і загальнолюдських цінностей (національний / державний патріотизм, відстоювання свободи і демократії, показ найвиразніших прикладів людської моральності й громадянської відповідальності); б) можливість застосування історичних знань у житті, а також сформованих на їхній основі компетентностей (з орієнтацією на втілення в повсякденній практиці демократичних засад та увиразнення можливостей самореалізації людини в суспільстві); в) значущість подій і явищ з погляду їхнього впливу на розвиток України та історичний поступ людства загалом.

2. Оптимізація навчального матеріалу.

Оптимального співвідношення (між змістом навчального матеріалу, очікуваними результатами навчання та наявними ресурсами), яке здатне підтримувати в сучасних умовах інтерес учнівства до історії, можливо досягнути через суттєве зменшення фактографічного обсягу, чіткіше виокремлення в історії України і світу вузлових тем, ширше використання цифрових технологій у навчальному процесі. Формуючи в учнівства наскрізні та предметні вміння засобами історії, пріоритет потрібно надати тематиці, пов'язаній із історією України.

У політичній площині прикладами виокремлення вузлових тем, які показують взаємодію національної та світової історії, можуть бути: визначення характеристик і типів політичних режимів; характеризування новітніх ідеологій, зокрема в державах, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом; аналіз стану міжнародних відносин у певні історичні періоди. Широкі можливості для визначення вузлових тем української та світової (насамперед європейської) історії існують також у соціальній галузі, в економіці й культурі.

3. Внутрішня інтеграція історичного матеріалу.

Інтеграція (формування цілості, переплетення, взаємовплив понять та інтерпретацій з різних тем чи навіть різних галузей знань) відображає загальний напрям, у якому розвиваються європейські освітні системи. Об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин, елементів, компонентів, що супроводжується ускладненням і зміцненням зв'язків і відношень між ними, є одним із найважливіших принципів реформування освіти, універсальним способом оновлення (перетворення) і поживлення процесу навчання. Інтегрований підхід дає змогу створювати нову якість освіти (як у плані змісту, так і сенсів), чутливу до потреб сьогодення. Інтеграція в навчанні також тісно пов'язана з реалізацією принципу доцільності, забезпечує, зокрема, узгодженість усіх елементів освітнього процесу між собою.

Історичне знання є інтегрованим уже за своєю природою, адже воно постає як результат осмислення великих масивів інформації з різних галузей, що відображають поступ людства. У навчанні історії внутрішньопредметна інтеграція має потрійну мету: а) формувати в учениць / учнів уявлення про світ як єдине ціле, де всі елементи взаємопов'язані; б) заохочувати проникнення учнівства в сутність проблеми, розвиваючи глибину, критичність, раціональність і доказовість мислення; в) розвинути ерудицію школярок / школярів, вказати на широкі контексти, у яких існують окремі люди та цілі спільноти.

Передумовою для ефективного впровадження в історичну освіту внутрішньопредметної інтеграції є побудова навчання / вивчення на основі принципу концентричності. Застосування концентрів у навчанні історії дасть змогу збагачувати її зміст новими відомостями, відкривати нові зв'язки, тобто розширювати та поглиблювати коло питань, однак при тому не втрачати з поля зору ключові проблеми (системотворчі теми та наскрізні змістові лінії). Для застосування внутрішньопредметної інтеграції потрібне істотне оновлення методології наповнення змісту шкільної історії, впровадження нових принципів, зокрема суттєве укрупнення дидактичних одиниць. З погляду конструювання змісту (структурування знань) загальноосвітнього курсу історії найповніше засадам внутрішньопредметної інтеграції відповідає застосування проблемно-тематичного принципу. Це уможливить перехід до нової якості в організації

навчального процесу, усуне суперечності між обсягом знань, що невпинно зростає, та здатністю учнівства їх засвоювати.

Внутрішньопредметна інтеграція історичного матеріалу може доволі ефективно практикуватися в початкових класах, де в навчальні предмети / курси необхідно «вмішувати» історичні знання. Зокрема, типові освітні програми, підручники з читання, української, іноземних мов, математики, природознавства, мистецтва можуть містити факти, запитання, завдання, вправи, що спрямовані на формування предметної історичної компетентності, виховання якостей громадянина України. У системі базової та профільної середньої освіти внутрішня інтеграція історичного матеріалу є вкрай недостатньою. Важливим рішенням у розв'язанні цієї проблеми стане впровадження єдиного загальноосвітнього курсу історії, який інтегруватиме в собі також етичні, правові, філософські та громадянські знання.

4. Використання зовнішньої інтеграції в навчанні історії.

Майже незатребуваними в сучасній українській загальній середній освіті залишаються пізнавальні можливості історії з погляду міжпредметної інтеграції, яку широко практикують у європейських освітніх системах. Вона спрямована на створення цілісної картини світу у свідомості учнівства через органічне взаємопроникнення (не механічне поєднання) матеріалу з різних освітніх галузей (навчальних предметів / курсів). Застосування міжпредметної інтеграції краще пов'язує навчання з реальним життям (учить переносити знання, уміння і навички як з предмета у предмет, так і в життя), вказує на взаємозв'язки, навчаючи нероздільно бачити світ (удосконалює навички системного мислення), дає змогу розвинути ерудицію, подолати пізнавальні бар'єри, які вибудовує опредметнене навчання. У процесі міжпредметного інтегрування стираються межі між навчанням і вихованням, що відповідає завданням історичної освіти.

Потенціал історії як основи для інтегрованого навчання визначають:

- а) спрямованість історії на вивчення конкретних проявів зародження та всебічного розвитку людства; у широкому розумінні історією є будь-який процес розвитку в природі (історія Всесвіту, Землі, тваринного та рослинного світів тощо) та суспільстві (формування і зміни світогляду людини, її соціальні зв'язки, організації та ін.); б) історичність будь-якого знання про природу і суспільство; кожна наука має історію становлення, яка, своєю чергою, вплинула на світогляд багатьох учених, та й усіх людей відповідної епохи, стала частиною певної культури; в) наявність у кожному історичному знанні виразного емоційно-ціннісного компонента. Треба враховувати, що ідентичність людини формують не тільки історія (знання / уявлення про минуле), а й загальна налаштованість молодої людини на життя в певній спільноті, можливість реалізуватися в ній.

Потреба в міжпредметній інтеграції за участю історії існує на всіх циклах загальної середньої освіти, однак цілі інтегрування на кожному з них різні:

у початковій освіті (1–4 класи) інтеграцію за участю історії доречно спрямувати на формування найзагальніших уявлень про цілісність світу, у базовій освіті (5–9 класи) важливо подолати розщеплення гуманітарних дисциплін, предметом яких є людина як суспільна (культурна, моральна, духовна) істота та все нею створене (українським важливим на цьому етапі є усунення предметного поділу в межах самої історії та впровадження єдиного загальноосвітнього україноцентричного курсу історії, тобто наповнення широким змістом поняття «національна історія», що відповідатиме викликам сучасної світової політики, економіки й культури); у профільній освіті (10 і 11–12 класи) міжпредметна інтеграція, у тому числі за участі історії, має стати провідною тенденцією в організації профільного навчання. Його сутність полягає не так у поглибленому вивченні основних навчальних предметів / курсів типової освітньої програми, як у розширенні наукової картини світу, ознайомленні учнівства з основами сучасного виробництва, досягнень науки і техніки, культури, а також у формуванні громадянських розумінь і вмінь.

Зовнішня інтеграція в навчанні історії передусім має бути забезпечена через запровадження системи міжпредметних зв'язків із українською мовою й літературою, зарубіжними літературами, географією, мистецтвознавчими курсами, а також громадянською освітою, якщо вона не стане складником інтегрованого курсу. Міжпредметні зв'язки мають бути не формально позначеними, а практично реалізовуватися через низку рішень, зокрема:

– проблемно-хронологічну синхронізацію навчання предметів / курсів історії та української й зарубіжної літератур, іноземних мов, мистецтв, захисту України;

– передбачення в модельних навчальних програмах, підручниках і посібниках, у календарно-тематичних планах бінарних, інтегрованих навчальних занять різних типів тощо.

**Генеральний директор
директорату шкільної освіти**

Ігор ХВОРОСТЯНИЙ